

מבנה התפילה ומשמעותו

הרב משה ליכטנשטיין

המקורות

- א. מגילה יז. "תנא וכן בהלל... ובתפלה"; שם, יז: "תפלה מנא לן... משתוקא בתריין"; ירושלמי ברכות פ"ב ה"ד ר' אחא בשם ר' יהושע בן לוי... צרכן של בריות" [למי שיכול, מומלץ לראות את ההמשך, עד ה' יברך את עמו בשלום].
- ב. ברכות לד. "אמר רב הונא טעה... ונפטר והולך לו"; תוד"ה: 'אמצעיות'.
- ג. ברכות לב. "דרש ר' שמלאי... את הארץ הטובה"; ספרי דברים פסוקא שמ"ג (=דברים ל"ג:ב); רמב"ם הל' תפלה פ"א ה"ב; כסף משנה שם "אלא חיוב מצוה זו... שאין מטבע תפילה זו מן התורה"; לחם משנה שם; אור שמח שם; פרי מגדים פתיחה להלכות תפילה "ומה הוא התפילה שחייב... משם ספרי"; ראש יוסף ברכות לב.
- ד. ברכות לא. "יכול ישאל אדם צרכיו... של יוה"כ אומר"; ע"ז ז: "דתניא רבי אליעזר אומר... אלא שואל אדם צרכיו בשומע תפילה".
- ה. מבוא לסידור רס"ג (עמ' ג) "א"כ נתבררה... אין ספק בה שהיא שאלה ודרישה"; שם, עמ' ט' ד"ה: 'ומה שהקדמנו'.
- ו. ר"ה לב. המשנה הראשונה; רמב"ם הל' תפילה פ"ד ה"ד; הגהות מיימוניות אות י'; שו"ע אר"ח סי' קכ"ח ס"כ; ברכות לד. תוד"ה: 'לא יענה'.
- ז. בה"ג הל' ברכות פרק ה' (ו: בדפוס ורשא, עמ' נ"ט במהד' מכון ירושלים) "אמר רב יהודה לעולם... כי תחנונו". ח"י הרשב"א לד. ד"ה: 'הא דאמר רב הונא, עד "והיה ליה כתחנונים"; בית יוסף אר"ח סי' תקפ"ב "ויש מהגאונים שאמרו... לא מיקרי סיים תפילתו".
- ח. בבא מציעא נט: "אימא שלום" עד המשנה; ח"י הריטב"א ד"ה: 'לא שבקת'; רמב"ם הל' תפלה פ"ז ה"ז, פ"ט ה"ה ופ"ה ה"ג-ט"ו; שו"ת הריב"ש סי' ת"ב, מתחילת התשובה עד "ואין מטריחין אותו לעמוד" ובסוף התשובה "והרמב"ם... ובסדר קדושה".
- ט. סו"ר אר"ח סי' קל"א "ור"ע כתב וז"ל... רשות היא"; שם, "ואומר ש"צ... ואנחנו לא נדע"; העמק דבר דברים א:מ"ה.

ציטוטי מקורות

ירושלמי ברכות, פ"ב ה"ד

ה' את שיבת ציון שירה שביעית היא להודיעך שאין ישראל נגאלין אלא בשביעית. אמר רבי חייא בר אבא מפני מה התקינו רופא חולים ברכה שמינית כנגד המילה שהיא לשמנה על שם [מלאכי ב ה] בריתי היתה אתו החיים. א"ר אלכסנדר מפני מה התקינו מברך השנים ברכה תשיעית כנגד [תהילים כט ה] קול ה' שובר ארזים שהוא עתיד לשוב כל בעלי שערים. ר' לוי בשם ר' אחא בר חנינא מה ראו לסמוך מברך השנים למקבץ נדחי ישראל על שם [יחזקאל לו ח] ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל למה כי קרבו לבוא נתקבצו הגליות והדין נעשה הזידים נכנעין והצדיקים שמחים. ותני עלה כולל של מינים ושל רשעים במכניע זידים. ושל גרים ושל זקנים במבטח לצדיקים. ושל דוד בבונה ירושלים [הושע ג ה] אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם ... אמר ר' תנחומא מפני מה התקינו שומע תפילה ברכה חמש עשרה כנגד [תהילים כט י] ה' למבול ישב שהוא כולה את הפורענות מלבוא לעולם. עבודה להודיה [שם נ כג] זובח תודה יכבדני ושם דרך אראנו בישע אלהים. וחותרם בשלום שכל הברכות חותמיהן שלום. א"ר שמעון בן חלפותא אין לך כלי שמחזיק ברכה יותר מן השלום ומה טעם [שם כט יא] ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום]

ר' אחא בשם ר' יהושע בן לוי אף מי שהתקין את התפילה הזאת על הסדר התקנה שלש ברכות ראשונות ושלש ברכות האחרונות שבחו של מקום והאמצעיות צרכן של בריות. [חננו דיעה חננתנו דעה רצה תשובתינו רצית תשובתינו סלח לנו סלחת לנו גאלינו גאלתנו רפא חליינו ריפית חליינו ברך שנותינו ברכת שנותינו קבצינו קיבצתנו שופטינו בצדק שפטתנו בצדק הכנע קמינו הכנעת קמינו צדקינו במשפט צידקתנו בנה ביתך ושמע עתירתנו ורצינו בתוכו לית צורכה דבנה ביתך ושמע עתירתנו ורצינו בתוכו אלא כמה דאישתעי קרייא כן אשתעייתא מתניתא [ישעי' נו ז] והביאותים אל הר קדשי ושימחתים בבית תפילתי. א"ר ירמיה מאה ועשרים זקנים ומהם שמונים וכמה נביאים התקינו את התפילה הזאת. ומה ראו לסמוך האל הקדוש לחונן הדעת על שם [שם כט כג] והקדישו את קדוש יעקב מה כתיב בתריה [שם כד] וידעו תועי רוח בינה. דיעה לתשובה [שם ו י] השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו השע וגו' עד ולבבו יבין ושב. תשובה לסליחה [שם נה ז] וישוב אל ה' וירחמנו ואל אלהינו כי ירבה לסלוח. סליחה לגאולה [תהילים קג ג] הסולח לכל עוונתי הרופא לכל תחלואיכי הגואל משחת חייכי. ויאמר רופא חולים קדמיי אמר רבי אחא מפני מה התקינו גואל ישראל ברכה שביעית ללמדך שאין ישראל נגאלין אלא בשביעית. רבי יונה בשם ר' אחא [שם קכו א] שיר המעלות בשב

ספרי דברים, פסקא שמ"ג

ויאמר ה' מסיני בא וזרח משעיר, מגיד הכתוב שכשפתח משה לא פתח בצרכם של ישראל תחילה עד שפתח בשבחו של מקום משל ללוטירי שהיה עומד על הבמה ונשכר לאחד לדבר על ידיו ולא פתח בצרכי אותו האיש תחילה עד שפתח בשבחו של מלך אשרי עולם ממלכו אשרי עולם מדינו עלינו זרחה חמה עלינו זרחה לבנה והיו אחרים מקלסים עמו ואחר כך פתח בצרכו של אותו האיש וחזר וחתם בשבחו של מלך אף משה רבינו לא פתח בצרכי ישראל עד שפתח בשבחו של מקום שנאמר ויאמר ה' מסיני בא ואחר כך פתח בצרכם של ישראל ויהי בישורון מלך חזר וחתם בשבחו של מקום אין כאל ישרון, ואף דוד המלך פתח בשבחו של מקום תחילה שנאמר +תהלים קמט א+ הללויה שירו לה' שיר חדש ואחר כך פתח בשבחם של ישראל +שם

תהלים/ קמט ד+ כי רוצה ה' בעמו וחזר וחתם בשבחו של מקום +שם/ תהלים/ קנ א+ הללו אל בקדשו ואף שלמה בנו פתח בשבחו של מקום תחילה +דה"ב ו יד+ אין כמוך אלהים בשמים ובארץ שומר הברית והחסד ואחר כך פתח בצרכם של ישראל +שם/ דה"ב ו/ כח+ רעב כי יהיה בארץ וחזר וחתם בשבחו של מקום +שם/ דה"ב ו/ מא+ קומה ה' אלהים לנוחך ואף שמנה עשרה ברכות שתיקנו נביאים הראשונים שיהו ישראל מתפללים בכל יום לא פתחו בצרכם של ישראל עד שפתחו בשבחו של מקום האל הגדול הגבור והנורא קדוש אתה ונורא שמך ואחר כך מתיר אסורים ואחר כך רופא חולים ואחר כך מודים אנחנו לך.

אור שמח, הלכות תפילה ונשיאת כפיים פ"א ה"ב

כרחין דכולהו הוו דבר תורה כמו תפלה לשיטת רבינו, ובספר האמונות לרס"ג כתב במאמר ג' כו' השכל מחייב כו' לצוות לברואי לעבדו והודות לו בעבור שבראם יעו"ש, ולכן חשבו זה באגדה ריש עו"ג (ג), (א) יבוא זה כו', דחשיב מצות שמצוין בני נח, ויבוא דריוש [ויעיד] על דניאל שלא ביטל את התפלה כו', דהיא מצוה ראשית דבר תורה ודוק, ולכן לא חשיב יבוא שר הסריסים ויעיד שלא נתגאל במשתה יינו, דזה הוי דברי סופרים, יעוין ודוק, ויעוין דברי רבינו בחיי בשער חשבון הנפש בחשבון הט', וראוי לך שתדע אחי, יעו"ש לשון קדשו.

אלא חיוב מצוה זו כך הוא כו', ומגיד שבחו של מקום כו', שואל צרכי כו', ואח"כ נותן שבח והודיה לד' כו'. מפורש בספרי פרשת ברכה שמ"ג שמשא לא פתח בצרכן של ישראל עד שפתח בשבחו של מקום, ואחר כך בצרכן של ישראל, ואח"כ סיים בשבחו של מקום, וכן דוד וכן שלמה, וכן תקנו אנשי כנה"ג, שבתחילה פתחו בשבחו של מקום ואח"כ בצרכן כו' וסיימו בהודאה יעו"ש, וזה שאמרו בתוספתא מנחות פרק ששי (ה"ב) הלל ושבח ותפלה מעכבין זה את זה, הלל הוא בראש התפילה ושבח הוא סוף התפלה שהוא ההודאה, ותפלה, שלשה אלו מעכבין זה את זה, ולכן למד רבינו מהתוספתא דמדעכבין בעל

פרי מגדים או"ח, פתיחה להלכות תפילה

וקרית ספר [שם] תמהו בזה, יע"ש. והנה שאלת צרכיו, אף שיש בני אדם שאין צריכים להם ולא חסר להם מכל טוב, מכל מקום צריך לבקש על העתיד שלא יחסר לו לחמו ומימו, וצריך להתפלל עליו בכל יום אף על פי שיש לו, כפשטא דקרא [שמות שם] ועבדתם את ה' אלהיכם ובירך את לחמך כו'. גם אין צדיק אשר יעשה טוב, ויבקש מחילה מה'. עיין מה שאכתוב לקמן עמוד ב' [ד"ה והנה בילקוט] משם ספרי

ומה הוא התפלה שחייב אדם בה להתפלל בכל יום, הנה הר"מ ז"ל ביאר שם בפרק א' מהלכות תפלה הלכה ב' שיסדר שבחו של מקום תחלה, ואח"כ שואל צרכיו שצריך לו, ואח"כ נותן שבח והודאה על הטובה שהשפיע לו. והיינו נמי תפלת י"ח דידן, שלש ראשונות ואמצעות ואחרונות. ואמנם שישדר שבחו ואח"כ יבקש צרכיו למדו ממשה רבינו עליו השלום [דברים ג, כג - כה] ואתחנן החילות כו' אעברה כו', וכמו שכתב הכסף משנה שם דמן התורה הוה. אך מה שכתב [הרמב"ם] ולתת אח"כ שבח, איני יודע מנלן, ובלחם משנה

ראש יוסף, ברכות לב

על שביטלו מזיד כי אז אין תקוה שישבו אלא יצה"ר אונסן וי"ל בצרות פרנסה ולא היה יכולים ללמוד וליתן פ"פ אעפ"י: (חסר הסיום) דרש ר' שמלאי לעולם יסדר שבחו של מקום ואח"כ יתפלל יראה אף תפלת יחיד לעצמו כ"ש שצריך שישדר שבחו ואח"כ יתפלל דהרי במשה כן היה תפלת יחיד וצריך לזהר בזה ועיין הר"מ ז"ל פ"א מהלכות תפלה הלכה ב' ויראה לשיטתיה תפלה מ"ה היינו לסדר שבחיה לבקש צרכיו ותרוייהו ביחד הוויין מ"ה וא"ה בפריי יבואר וכאן אין להאריך:

גמ' דכתיב ואשר הריעותי פירש"י ז"ל שבראתי יצה"ר אף על גב לטובה שכר ועונש מ"מ ליתן להם פתחון פה ובספר חן טוב פ' ואתחנן בשם מהר"י בירב הזקן זל"ה ראייתי הקדמה חשובה הקדוש ברוך הוא עוזרו לאו מיצה"ר כי האדם צריך לבדו להלחם עמו ואין עוזר לו אלא מזמין פרנסתו ויכול ללמוד תורה וניצול ממנו או יעשה צדק' וניצל ממנו והיה מעשה צדקה השלום ומצד אחר עוזר לו אבל לא לעזור בההיא מלתא גופא כן נראה לי מתוך דבריו ז"ל ולא חרבה ירושלים

מבוא לסידור רס"ג

היה הידוע ביותר בכתובים מענייני התפלה השאלה והדרישה. כמו שאמר ה' כשהוא מגנה את המתפללים לאילילים יסגד לו וישתחו ויתפלל אליו ויאמר הצילני כי אלי אתה. ושם פירוש ויתפלל אליו מלת הצילני מה שהוא שאלה, ללמדנו שעיקר ענין התפלה הוא דרך הבקשה. וזה נתברר ג"כ ונתחוויר בשעה שתיבה זו הועתקה ללשון תרגום, (שהרי) נתפרשה (מלת) תפלה (בלשון) בקשה, כמו שאמר על

א"כ נתבררה חובת התודה מן השכל וקריאתה בשם תפלה מן המקרא. ונחזור ג"כ שעצם התפלה הוא תודה ובקשה והודאה ונאמר עתה, מאחרי שהתודה היא חובה שמחייב בה השכל ומביא אותה הכתוב והחובה בשאלה באה ממה שמכריח אליו הכתוב, (לכן) היתה השאלה המין הכולל והרחב והמצוי ביותר במיני התפלה, וכך היתה ג"כ מחמת ריבוי צרכי הבריות במה שעתידי להיות. אבל מה שעבר הרי עבר. ולכן

גם בס' תהלים לו עמי שמע לי, ואמר רבים מכאובים לרשע, רגות רעות צדיק וכיוצא בהם. אבל העבד אינו רשאי לפנות אל אדוניו בדבר מן הדבורים האלה, כי הוא היה כופר בו אלו היה מצוהו ואוסר ומבטיח ומאיים. אבל מה שצריך העבד להגיד לאדוניו הוא שיבקש חסדו ורחמי וארך אפים וסליחה על חטאיו ומחילה על עוונותיו, ויודה על החסדים שגמל לו בעבר, ומשום כך צוה ה' ית' את המתפללים לבחור במלים כאלה שראוי לעבד לבוא בהן לפני רבו, שנאמר קחו עמכם דברים ויתר הפרשה. וזהו מה שאפשר להביא לראיה מן הכתוב ומהביאור הנמסר מפי נביאי ה' עליהם השלום כמו שתארנו, תם הספר על החיוב בתפלה ולה' התהלה.

דניאל זמנין תלתה ביומא בעא בעותה. א"כ שמו אבותינו במקום התפלה בעות ובעות אין ספק בה שהיא שאלה ודרישה. ומה שהקדמנו, שהתפלה היא בקשה ושאלה. מאושר על ידי מה שמוכח מן השכל והכתוב: מן השכל, כי הרי דבור העבד לרבו צריך להיות שונה מדבור האדון לעבדו, כי האדון מצוה את עבדו ואוסר עליו, כמו שאתה מוצא בתורה זכור ושמור, כבד, לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו, ואומר בספר תהלים נצור לשונך מרע, סור מרע ועשה טוב, גול על ה' דרך, דום לה' והתחולל לו, רגזו ואל תחטאו, זבחו זבחי צדק, וכיוצא באלו. וכן גם מבטיח לו ומאיים עליו כמו שתאר בתורה בפרשת אם בחקותי ואם בחקותי ת מאסו, וכמו שאמר

בח"ג הלכות ברכות, פרק חמישי

ומהכא לא שבקין רבנן למימר מעומד, ואפילו זכרינו לחיים במגן לא אמרינן, וכ"ש זכור רחמיך וכבוש כעסך במודים לא אמרינן, אבל ובספר חיים אמרינן בשים שלום, דסליקו להו שמונה עשרה והוה ליה כי תחנוני.

אמר רב יהודה (שם) לעולם אל ישאל אדם צרכיו לא בשלש ראשונות ולא בשלש אחרונות אלא באמצעיות דא"ר חנינא שלש ראשונות דומה לעבד שמסדיר שבח לפני רבו באמצעיות דומה לעבד שמבקש פרס מרבו באחרונות דומה לעבד שנטל פרס מרבו ונפטר והלך לו.

בית יוסף א"ח תקפ"ב

ומ"ש שפירשו) אבל מה שכתב דלדעת בעל הלכות גדולות אומר בספר חיים בשים שלום משום דסלקו להו שמונה עשרה והוה כאומר תחנונים אחר תפלתו לא ראיתי בשום מקום וגם אינו נראה טעם זה דכיון דעדיין לא חתם בברכה לא מיקרי סיים תפלתו:

ויש מהגאונים שאמרו שאין לאמרו וכו' וכן כתב בעל הלכות גדולות לא ישאל אדם צרכיו בשלש ראשונות וכו' ומהכא לא שבקו רבנן למימר אפילו זכרינו לחיים במגן וכו'. כן כתב הרשב"א בשמו סוף פרק אין עומדין (ברכות לד. ד"ה הא דאמר) וכתבתי בסימן ק"ב (צז. ד"ה

חי' הריטב"א, בבא מציע נט:

לא שבקת ליה למיפל על אנפיה. תמיהה מילתא היאך אפשר שלא תזוז ממנו כל היום, ומכאן מביא ראיה רבינו שאסור להפסיק בשיחה ובדברים אחרים שאינם של תפילה בין תפילה לנפילת אפים.

שו"ת הריב"ש סימן ת"ב

מנהגו. ונהרא נהרא ופשטיה. וכ"כ הר"ר יצחק בן גיאת ז"ל בהלכותיו בשם רב שר שלום ז"ל נפילת אפים רשות. ולהיות הדבר כן אין צריך לדקדק אם אפשר מעומד. ומה שנהגו הצבור מיושב, הוא לפי שדרך הצבור בכל תפלותיהם וברכותיהם לאומרם מיושב שלא להטריח עליהם זולתי ב"ח = בשמונה עשרה =. אבל לא שיהיה קפידא בישיבה בנפילת אפים. שהרי תחנונים היא וכל תחנונים מעומד טפי עדיף דומיא ד"ח = דשמונה עשרה = ברכות ווידוי. אלא שאין מטריחין עליהם כמ"ש ז"ל (סוטה מ"א) אין גוללין ס"ת בצבור שלא להטריח את הצבור לעמוד בעוד שגוללין הספר. וכי תימא א"כ השליח צבור שכל ברכותיו מעומד למה יושב בנפילת אפים, יש לומר שמה שהשליח צבור עומד הוא במה שאומר בקול רם כדי להוציא מי שאינו בקי. אבל במה שאומר בלחש לעצמו ואין להוציא אחרים לפי שאינו מחובת התפלה, אומרו מיושב כדרכו ואין מטריחין אותו לעמוד... והרמב"ם ז"ל שכתב בסדר התפלה שיושבין בנפילת אפים. דעתו לומר שכך נהגו הצבור. או לומר שאין צריך לעמוד. כי כן כתב גם באשרי ובסדר קדושה.

תשובה דבר זה של נפילת אפים אינו חובת התפלה אלא שהיה מנהג גם בימי רז"ל. כמו שמוזכר בפ' אחרון דמגלה (כ"ב:) נפול כולי עלמא על אנפיהו. רב לא נפל על אנפיה. ושיילין נמי התם מאי טעמא לא נפל על אנפיה, וכן בבבא מציעא פ' הזהב (נ"ט:) אמרינן אימא שלום דביתהו דרבי אליעזר אחתיה דרבן גמליאל הות. כל יומא לא הות שבקא ליה למיפל על אנפיה וכו'. ואם היה מחובת התפלה חס ושלוש שהיה הצדיק ההוא נמנע ממה שיהיה חובה בעבור אשתו. ואף על פי שהכונה שם שהיתה לוקחת אותו בדברים עד שהיה רבי אליעזר שוכח מליפול על פניו, מ"מ אם היה חובה היה זריז ונזכר בה ולא היה שוכחה בכל יום. ולהיות זה רשות ומנהג בעלמא לזה יש ימים שנוהגין בהם בקצת מקומות בנפילת אפים. ומקצת מקומות שלא נהגו כן. כגון בחנוכה ובפורים שבישיבת רב עמרם גאון ז"ל היו נופלין. ובישיבת רב האיי ז"ל לא היו נופלין. וכן בר"ה ויו"ה כושבת בינתים בישיבת מתא מחסיה היו רגילין ליפול על פניהם, ובפומבדיתא ובנהרדעא לא היו נוהגין הן, כמ"ש זה לגאונים ז"ל. וכן בבית האבל במנחה כתב רב שרירא גאון ז"ל שיש נופלין. כי להיות הדבר רשות כל מקום אוזו

העמק דבר, דברים פ"א פס' מ"ה

בלשון המלך דוקא, מ"מ מי שבא לצעוק רחמים ממרת נפשו, אין מלך של חסד מקפיד עליו, ושומעו בכל לשון שהוא מדבר ונוח לפניו לפרש מרי שיחו, כך הקדוש ברוך הוא רב חסד אף על גב שאין דרך ארץ מלבקש מלפניו כי אם בלשון הקדש, בלשון שהקב"ה מדבר כביכול את נביאיו, מ"מ מי שבא במרי שיחו ונוח לו לפרש בלשון חול, הקדוש ברוך הוא שומעו בכל לשון, ולא גרע מקול בעלמא, אבל יש תפלה שאינו בא במרת הלב כי אם בחין ערך שפתים, בשביל אחר וכדומה, אז ודאי אינו מדרך ארץ כי אם בלשון הקדש, כמו הבא לפני מלך ב"ד בזה האופן. וכאן היה שני אופנים, והיינו דכתיב ולא שמע ה' בקלכם. היינו מרת נפשכם: ולא האזין אליכם. לשמוע דברים נעימים, וע' להלן ה' כ"ה:

ותשב ונתבכו לפני ה'. לא נתבאר מה רצו בבכייתם, וכי אפשר להמיר שבועת ה' חלילה, אלא בשביל זה בכו להסיר מהם גזרת הטלטול שזה לא היה בשבועה, וע' בסמוך: ולא שמע ה' בקלכם וגו'. שני אופני תפלות המה המתקבלים לפני ה', א' מי שאינו יכול לסדר תפלתו בלשון צח כמדבר לפני המלך, אבל מ"מ כיון שצועק מנהמת הלב במרירות, הקדוש ברוך הוא שומע תפלתו, וע"ז כתיב (תהלים קט"ז) אהבתי כי ישמע ה' את קולי תחנוני, פי' הקול לבד בלי הצעת דברים המה תחנוני, ובשעת יציאת מצרים כתיב וישמע את קולנו, היינו הקול לבדו, וע"ז אמרו חז"ל בפ' חלק דק"ו ב' רחמנא לבא בעי, ובזה האופן שמבקש רחמים במרת לב אמרו תפלה בכל לשון, ואי' בסוטה רפ"ז משום דרחמי הוא, היינו המדבר במרת לב בעל הרחמים ית' שומע צרת נפשו, והרי זה כמו שבא לפני מלך ב"ד שהדרך ארץ הוא לדבר

שאל נא לימים ראשונים

בתוקף בימינו, בישראל וביהדות אשכנז שבתפוצות. תשובותיו נתקבלו במשך כל הדורות כהלכה פסוקה ליהדות אשכנז. הוא גם חיבר פיוטים הידועים בעמקותם ובפשטותם. יוחסו לרגמ"ה (רבינו גרשום מאור הגולה) פירושים לכמה מסכתות בתלמוד, והם נדפסו על דפי התלמוד דפוס וילנא תר"ם [1840] ומאז ברוב מהדורות הש"ס, אך כנראה שאלו הם פירושים של תלמידיו ותלמידי תלמידיו מן הישיבה במגנצא. רבינו גרשום נפטר ככל הנראה בשנת ד"א תשפ"ח [1028]² במגנצא.

רבינו גרשום בן יהודה (מאור הגולה) הוא המנהיג הרוחני המפורסם של יהדות אשכנז בשנות התהוותה. הוא נולד בשנת ד"א תש"כ [960] לערך. נראה שמקום הולדתו היתה העיר מץ. מכל מקום ברוב שנותיו חי במגנצא. ישיבתו במגנצא היתה המרכז העיקרי של לימוד תורה באשכנז באותה תקופה. רבים מתלמידיו ותלמידי תלמידיו כתבו פירושים לתלמוד. המפורסם שבהם הוא רש"י, שלמד אצל ר' יעקב בן יקר ור' יצחק בן יהודה - שניהם תלמידים של רבינו גרשום. תוארו "מאור הגולה" מצביע על ההערצה הגדולה כלפיו, מצד בני דורו ובני הדורות הבאים. הוא התקין חרמות¹ - תקנות קהל נגד נשיאת שתי נשים, נגד גירושין שלא ברצון האשה ועוד. תקנות אלו הנם עדיין

² ראיתי מקומות שאומרים שהוא נפטר בשנת ד"א ת"ת [1040]

¹ מה שידוע בימינו בשם "חרם דרבינו גרשום". לקריאה נרחבת באתר המכלול: https://www.hamichlol.org.il/חרם_דרבנו_גרשום